

IRIS MURDOCH

Egzisztencialisták és misztikusok*

A művészet egy paradoxont jelenít meg az emberi kommunikációban. Az igazmondás érdekében, különösen bármely bonyolult esetben, szükségünk van egy olyan közös megegyezésen alapuló berendezkedésre, mely részben azon hatással bír, hogy elrejtje azt, amit közölni igyekszik. Ennek okán mind Platón, mind pedig a Zen mesterek bizalmatlanok a művészettel szemben. A művészet természetszerűen és gyakran kritikátlanul mindenféle „védőszimbolizmust” szolgáltat, melynek célja öltözéket adni metafizikai meztelenségünkre és általában bennünket felvidítani. Az ilyen szimbolizmus szisztematikusabb kifejezést talál a teológiában és a filozófiában. A művészet manapság zűrzavar, részben mert mindannyian példátlanul öntudatosak vagyunk a képekkel és szimbólumokkal szemben, melyek életünket gyámolíthatóvá teszik. Túl sok pszichológiát ismerünk. A technológiai változások, melyek régebben lassúak és láthatatlanok voltak, ma gyorsak és észlelhetők. A vallás nem az, ami volt. A regény, ezen érzékeny tükör, vászon vagy erőter, még mindig az egyik legképzettebb kifejezése kora dilemmáinak. A regény meglehetősen újkeletű történetét akarom használni e diagnózis eszközeként.

A tizenkilencedik és huszadik századi regények közötti legszembetűnőbb különbség, hogy a tizenkilencedik századiak jobbak. Egy másik egyértelmű különbség a társadalom változó hozzáállásában rejlik. A tizenkilencedik századi regényíró részben feltárja a társadalmat, részben pedig természetesnek veszi azt. Ha támadja is, elmélkedése úgy mozog benne, akár a hal a vízben. A tizenkilencedik századi irodalom legnagyobb romantikus individualistáit is – ilyen például Julien Sorrel – szerzőik a társadalom részének tekintették. A társadalom tökéletes és az emberi lélek is módfelett rendületlen: az elme, a személyiség folytonos és magától értetődő valóságok. E magabiztos színen a vallás és a politika feltűnnek, de nem tolnak. Marianne Dashwood¹ azt mondja a hűtlen Willoughbyról, hogy bár soha nem tud megbocsátani neki, a férfi emlékét „a hit, a józan ész és a szüntelen foglalatosság”² szerint

* Iris Murdoch (1919–1999), angol filozófus és regényíró, a háború utáni angol irodalom egyik legismertebb képviselője. Regényeinek állandó témái a szexualitás, a morál, a jó és a gonosz, valamint a tudatalatti hatalma. Első regénye, *A háló alatt* (1954, magyarul 1971) megjelenésekor zajos sikert aratott, s 2008-ban a *Modern Library* kiadó a XX. század 100 legjobb angol regénye közé válogatta be. *A tenger, a tenger* (1978) című regényével elnyerte a Booker-díjat. Regényvilágára és filozófiájára erőteljes hatást gyakorolt a francia egzisztencializmus, az analitikus filozófia, Simone Weil és Platón. *Egzisztencialisták és misztikusok* (1970) című filozófiai esszéje az egzisztencialista regény és filozófiai gondolkodás egyik legjelentősebb kritikája, amelyben Murdoch fellép az egzisztencialista világegenség ellen, s a regény valóságteremtésének új alternatíváit javasolja.

¹ Jane Austen *Értelem és érzelem* (1811) című regényének hősnője, az „érzelem”, aki hűtlen gavallérjával, John Willoughbyval való szerencsétlenül járt szerelméből okulva végül az ész útját követve lesz alázatos felesége a köztisztviselő Brandon ezredesnek.

² Borbás Mária fordítása.

fogja kordában tartani és szabályozni. Milyen csodálatos hármasság, és ma mennyire távolinak tűnnek! A vallás, a ráció és a munka a tizenkilencedik század nagyszerű maradványai, s e beszédes korra jellemző, hogy e három természetszerűen és egyenlően társult egymással, anélkül, hogy például a vallás a másik kettő felett próbált volna uralkodni. A társadalom mindegyikről gondoskodott és megfelelő hellyel látta el őket.

A tizenkilencedik századi regényben a társadalom és politika az emberi élettér természetes és mindennapi részeként felfogott erejének érzete miatt létezik egy nagy megnyugtató hatalom, egy mélyen ellazuló feszültség, legyenek bármennyire riasztók vagy borzalmasak az elbeszélte események. Úgy is összegezhethetjük, hogy létezik egy mélységes hit Istenben, hit a morális világ abszolút jelentőségében és egységében. E különleges magabiztosság korának sajátja. Vessük össze Tolsztojt Shakespeare-rel! Milyen rendkívül, szinte dogmatikusan teológiaiainak tűnik Tolsztoj Shakespeare-rel ellentétben! Shakespeare a társadalmat megvizsgálja, de nem veszi természetesnek vagy mozog benne, mint hal a vízben. Lenyűgözően ír a politikai hatalomról, de a politikát nem veszi természetesnek, s az emberi életben betöltött helyét problematikusnak véli. Felismeri az emberi rend teljes összeomlását. Úgy ír, mint aki nem hisz Istenben – ez tökéletességének egyik aspektusa. Mindig a dolgok legszélén marad, s angyali művészetének egyik hatása, hogy írásai bennünket örömmel és nem dühvel töltenek el.

A tizenkilencedik századi gondolkodók tudták, hova illik a politika. Voltak ugyan politikai problémák, de a politika maga nem volt probléma. Ezt, úgy vélem, ma nem így érezzük. Fontos változás következett be, talán mostanság, a politikáról való mély feltételezéseinkben, melyet úgy fejeznék ki, hogy a Machiavelli-kor az emberi történelemben végéhez ért. Az emberek régebben magától értetődő különbséget tudtak tenni a morál világa és a politika világa között, melyet a modern technológiai fejlődés miatt már nem célszerű megtenni. Régebben – Európában, s természetesen Európa a világ öntudata volt – feltételeztük, hogy a jogos önérték külföldön és az individualizmus otthon, a legminimálisabb mértékű rációból és jóakarattól kiindulva, az emberi fajt túrhetően jól tartja életben. Természetesen, a tizenkilencedik századi gondolkodók nem ismerték a modern diktatúrák fékevesztettségét és érzéketlenségét. Azonban azon módokat sem ismerték, melyekkel még a demokratikus országokban is, politikai teremtményekként való helyzetünket a nukleáris fegyverek és a televízió átszervezték.

A múltban feltételezhető volt, hogy a robusztus individualista józan ész a publikus téren törődik dolgokkal, míg a személyes erkölcs, egymástól igen eltérő alapokon működve törődik a privát szférával. Mindaddig, míg szó volt közügyekről, nemzetek álltak ki mindamellet, melyet saját jogos érdeküknek tekintettek a diplomáciával, s ha kellett, háborúval. Eközben otthon az egyes polgárok a kapitalista korszak erőteljesen hasznos egoizmusát mutatták, s jogukat minden erejükkel megvédték a kormányok túlkapásaival szemben. Így az európai liberális politikai gondolkodásról való feltevések a tizenkilencedik században és bizony később. S e feltevések nagyon durván működhetnek, mert a nemzetek nem okozhattak egymásnak semmilyen végzetes kárt, s a kormányok nem kerülhettek közel az egyénekhez. Ez még azon kormányokra is igaz volt, melyek megpróbálták az egyének közelébe férkőzni, ahogyan azt a cári kormányzás tette. A kormányok túlságosan távoliak és ügyetlenek voltak ahhoz, hogy veszélyesek legyenek. Mint tudjuk, e megnyugtató feltevéseket többé nem tehetjük. A nukleáris fegyverek a jogos önérték zűrzavarát valamiféle orosz ruletté változtatták s a kormá-

nyok, még a legkedvesebbek is, uralkodhatnak, és alattvalóik tudatát bármilyen technikai eszközzel alakíthatják.

E háttérrel szemben a diagnózis kedvéért a kortárs regény két típusa közötti különbséget javaslok. Sok regény vitathatatlanul bármely típusba beletartozhat, esetleg egyikbe sem. Azonban még egy semmitmondó osztályozás is tanulságos lehet, s mozgásba lendítheti a képzeletet. Javaslok különbséget tenni aközött, amit én „egzisztencialista regénynek” és „misztikus regénynek” nevezek. (Az „egzisztencializmus” szót tág értelemben használom.) Az egzisztencialista regény a szabadságot és az erényt az akarat kellékeként mutatja be. A misztikus regény a szabadságot és az erényt a megértésként és az Isten felé tett szolgálatként mutatja be.

Az egzisztencialista regény a nyugati tizenkilencedik századi gondolkodás természetes örököse és kimenetele, s a romantikus mozgalom gyermeke. Kristályosít akkor, mikor a társadalomban és az azt szilárdá tévő dolgokban való bizonyosság, a vallásban, a rációban és a világban való bizonyosság homályosulni kezd. Az egzisztencializmus vagy hogy egy még általánosabb fogalmat használjak, a voluntarizmus, a filozófia, mely az akaratot hangsúlyozza és értékeli, természetesen Immanuel Kant gondolkodásának leszármazottja. Továbbá ez a kapitalista korszak természetes létmódja. Vonzó és bizony legtöbbünk számára természetes, mert az individualizmust, az önállóságot, a privát lelkiismeretet, valamint azt sugallja, amit mi általában a politikai szabadságnak vélünk, abban a fontos értelemben, melyben a szabadság nem azt jelenti, hogy nem tesszük meg azt, ami helyes, hanem azt, hogy azt tesszük, amire vágyunk. A kapitalizmus kezdetei és a tudományos kor szabadon mozgó és független embereket termelt és kívánt. A protestantizmus olyan embereket ábrázol, akik fel vannak ruházva a lelkiismeret szabadságával, s akik semmi uralomnak nem rabszolgái többé. Csupán az bírói értékkel, ami szabadon választott. A politikai elmélet is kezdetben azt mondta, hogy mind joggal rendelkező egyének vagyunk, s a törvényeknek az önérdékből és nem az áhítatból kiindulva kellene engedelmeskednünk. Ugyanakkor mind e szabadságról való beszéddel együtt a tizenkilencedik századi egyén csupán ritkán volt magányos, mert Isten, a Ráció és a Társadalom biztonságban tarották őt, e hatalmak, melyekben hitt, s melyekben, tudta, más emberek is hisznek. Tehát e tizenkilencedik századi gondolkodásban fennáll bizonyos ellentmondás vagy paradoxon: az ellentmondás, melyet olyan gondolkodók, mint Nietzsche sóvárogtak leleplezni. Az emberek állítólag magányosak és önállóak voltak, valójában azonban nem voltak azok. Az ipari társadalmak a szegényebb embereket juhokká tették. A társadalmi javulás a merészebb szellemeket idézte elő. A ráció a fejlődés távlatait nyújtotta, s a tudomány optimizmust prédikált. Isten mindenkit megnyugtatott. A politika elfoglalta a maga fontos, ám korlátozott helyét. A politika a racionális önérdékről, míg a Vallás és a Társadalom a privát lelkiismeretről gondoskodott. Angliában a kor filozófiája az utilitarizmus egy szerény, emberséges és metafizikától mentes doktrína volt.

Váltsuk át a színt a huszadik századra, s a legtöbbje mindannak, amit Nietzsche megtörténni kívánt, megtörtént, bár nem egészen úgy, ahogyan ő elgondolta. Isten, Ráció, Társadalom, Fejlődés és a Lélek csendesen tovább lettek hajtva. Az egyén sokkal őszintébben ijedt és magányos. A tizenkilencedik századi ember az akaratát arra használta, hogy válasszon, s hogy megszerezzen olyan dolgokat, melyeket az akaratától függetlenül értékesnek érzett, mert például a vallás vagy a társadalom jóváhagyta azokat. A huszadik századi ember, a marxista országokon kívül, a vallási és metafizikai hátterét olyan elszegényedettnek találja, hogy

annak veszélye fenyegeti, hogy az akaratérőn kívül minden más értéktől magára hagyatottá válik. Igaz, hogy manapság a technológiai szórakoztatás még egyszer juhokká teszi azokat, akik felemelkedtek az ipari barlangból. A mély magabiztosság odavan. A voluntarista vagy egzisztencialista regény e szorongó modern tudat okirata.

Jól ismerjük e regényt és hőst. A magányos bátor ember története, optimizmus nélkül lázadó, színlelés nélkül büszke, mindig a csalások leleplezője, akinek létmódja a társadalom mély kritikájában van. Ez az ember kalandor. Istentelen. Nem szenved büntudattól. Magát szabadnak véli. Talán vannak hibái, talán önérvényesítő és erőszakos, azonban őszinteség és bátorság van benne, s ezért megbocsátunk neki. (D. H. Lawrence, E. Hemingway, A. Camus, J.-P. Sartre, K. Amis³...) Kant és a protestantizmus úgy ábrázolta az embert, mint aki megoszlik bukott természete és egy külön szellemvilág között. Jóakarata volt a feszültség, mely őt e felsőbb birodalommal kötötte össze. A kötelesség megdönthetetlen állításai bizonyították, hogy a felsőbb világ valóságos. E gondolatmenet modern egzisztencialista leszámazottja számára e szellemi valahol megszűnt létezni. A kötelesség kevésbé szól szigorúan és sokkal kevésbé tisztán. Az ember mégis megosztott. Akarata, e kalandos eszköz, mely bottól, kőtől, biliárdgolyótól, zöldségárusoktól és bankigazgatóktól különbözővé teszi őt, elkülönül léte nagyobb részétől, és nincs beszennyezve. Bármit megtehet.

A misztikus regény mind újabb és régimódibb. E regényre jellemző, hogy Isten elgondolását, így vagy úgy, megőrzi létében. Az ember még mindig megosztottként, de új módon megosztottként jelenik meg, egy bukott természet és a szellemvilág között. E regényeket misztikusoknak nevezem, természetesen nem dicséretként, hanem mert ezek egy vallási öntudatot próbálnak kifejezni a vallás hagyományos csapdái nélkül. (Az egzisztencialisták nem hódolók, a misztikusok azok.) Semmi – konvencionális – Isten, semmi Templom, semmi társadalmi támogatás vagy védőintézmények. Semmi egyszerű vagy biztonságos kapcsolat az erkölccsel. A misztikusok szintén eltekintettek e dolgoktól, és egy olyan szellemvilágot népesítettek be, mely az ismerős vallási képektől volt vigasztalan. A művész misztikusok a maguk képeit hozzák létre, melyeket gyakran nehezen értünk meg. Más misztikusok szótlanak. Amit én misztikus regényírónak nevezek, lehet vagy lehet, hogy nem jó ember vagy jó regényíró, de amit próbál megvalósítani, talán sikertelenül, hogy egy üres helyzetben teremjék új vallási képeket (vagy facsar ki régi vallási képeket).

Mindkét regényírónak megvannak a maga jellegzetes hibái és kísértései. Az egzisztencialista annyira megszállottja lehet hőse (vagy antihőse) önérvényesítő alakjának, melyet úgy mutat be, hogy egy közepszerű személyt fontosnak és értékesnek mutat, pusztán azért, mert megveti a társadalmat és a maga útját járja. Ez egy eléggé ismerős kortárs hiba. A misztikusból ugyanakkor hiányozhatnak az őszinteség és bátorság egzisztencialista erényei, s hangulatos mazochizmussal s fantasztikus képek vagy érzélgős kalandok homlokzata mögött mutathatja be ismét Isten öreg apai alakját. Ezt is ismerjük. Könnyű mondanunk, hogy nincs Isten. Nem annyira könnyű azonban elhinnünk, és vállalnunk a következményeket. Nincs rá természetesen alkalom összegeznünk, hogy egyik vagy másik regénytípus önmagában magasabb

³ Kingsley Amis (1922–1995), angol regényíró, esszéista. Szatirikus hangvételű, társadalomkritikus műveivel vált ismertté. Legismertebb, magyarul is publikált regénye a *Szerencsés flótás* (1954).

rendű. (G. Greene, P. White⁴, S. Bellow⁵, M. Spark⁶, W. Golding...) Besorolásom szerencsétlenségére a legtöbb misztikus regényíró mutat egzisztencialista jegyeket, annyira elterjedt a világra való tekintés e módja.

E fejtegetésemben az egzisztencialistát első, a misztikust pedig a második helyre tettem, s úgy gondolom, e sorrend mind logikailag, mind kronológiailag helyes. Az egzisztencialista válasz az Isten nélküli tudat első és azonnali kifejezése. E gondolkodás az egyénnel és a tudományos vívmányokkal szembeni tizenkilencedik századi luciferi büszkeség leszármazottja. Örömteli módon istentelen, vagy megpróbál az lenni. Még híres homálya is az elégedettség egy módja. E látószögből az ember az Isten. A misztikus hozzáállás a helyzetre adott második válasz, második gondolat, s a kényelmetlen gyanakvást tükrözi, hogy tulajdonképpen az ember talán mégsem Isten. Ezt összeköthetjük a tudománnyal szembeni állandóan változó tudatosságunkkal. A tudomány ma sokkal valószínűsíthetőbben tesz bennünket szorongóvá, mintsem büszkévé, nem pusztán mert manapság képesek vagyunk felrobbantani a bolygónkat, hanem mert, furcsa módon, az úrutazás nem kelti bennünk az érzetet, hogy istenek vagyunk. Ettől meglehetősen szűklátókörűnek érezzük magunkat, és félünk.

Ahogy készséggel felismerjük és együttérzünk az akaraterő hőisével, ugyanúgy felismerhetjük és együttérezhetünk a misztikus hőssel. E hős is egy feszültség alatt álló ember, ám itt a feszültség nem az akarat és a természet, hanem a természet és a jó között áll fenn. Ezen ember feladta a hagyományos vallást, azonban még továbbra is kísérti őt valamely spirituális világ valóságának és egységének érzete. A képiség itt a magasság és a távolság képisége. Sokat követelnek tőlünk és távol vagyunk célunktól. A misztikus hős erénye az alázatosság. Míg az egzisztencialista hős egy olyan szorongó ember, aki magát megerőltetni, érvényesíteni vagy megtalálni igyekszik, a misztikus hős egy olyan szorongó ember, aki magát fegyelmezni, megtisztítani vagy kisebbíteni próbálja. Az egyik fő kísértése az egoizmus, a másiké a mazochizmus. A filozófiai háttér vagy védőszimbolizmus elég nyilvánvaló mindkét esetben. Az első hős a romantikus ember új változata, a hatalom emberéé, akít Isten magára hagyott, s aki bátran, őszintén és magányosan küszködik. E kép az által vigasztal, hogy az embert erősnek, önállóknak és törhetetlennek mutatja. A második hős a hit emberének új változata, aki vallási biztosíték nélkül hisz a jóságban, bűnös, zavart, de nem reménytelen. E kép

⁴ Patrick White (1912–1990) ausztrál regényíró és esszéista. Műveinek jellemzője a humor, a nézőpontok változtatása és a tudatfolyam-technika használata. 1973-ban Nobel-díjjal tüntették ki. Magyarul megjelent regénye *Az élet fája* (1955).

⁵ Saul Bellow (1915–2005) kanadai származású amerikai regényíró. Regényeiben a humor és a pikareszk, a filozófiai diskurzusok és a kultúrákritika keverednek. Díjai: Nobel-díj (1976), Pulitzer-díj (1976), National Medal of Arts (1988), National Book Awards (1954, 1965, 1971). Magyarul megjelent művei: *Augie March kalandjai* (1953), *Henderson, az esőkirály* (1959), *Herzog* (1964), *Sammler bolygója* (1970), *Him With His Foot In His Mouth* (1984), *A smaragdgyűrű / A Bellarosa-kapcsolat* (1989), *Ez van* (1997), *Ravelstein* (2000).

⁶ Muriel Spark (1918–2006) angol írónő, esszéista. Regényeinek jellemzője a háború utáni társadalom satirikus kritikája. Legismertebb műve a *Miss Jean Brodie virágzása* (1961), melynek ikonikus tanárnő-hősnője a fasiszta életideál romantikus illúziójának megtestesítője. Spark az Eichmann-per egyik résztvevőjeként azon angol írók közé tartozik, akik a hatvanas években a holokausztot a zsidóság és az emberiség egyik legnagyobb történelmi katasztrófájaként először emelték bele regényvilágukba (*The Mandelbaum Gate*, 1965).

az által vigasztal, hogy az embert törékenynek, istentelennek mutatja, aki egy irányadó jó valódi megérzéseivel rendelkezik.

E helyütt vagy talán korábban, kifogást emelhetünk, s rámutathatunk, hogy a modern állapot e megkísérelt diagnózisa rendkívül idejétmúlt. Amikor Michel Butor⁷ is távolinak tűnik, mit mondhatunk még e két kiválóságról? Az egzisztencialista hős, választásaival és akaraterejével együtt, majdnem viktoriánusnak tűnik, s ami a misztikus hőst illeti, mára legalább negyvenöt éves lehet, s ő képviseli a vallásos meggyőződés eltűnő korszakának utolsó hús másnaposságát. A mai világunk riasztó jellegzetessége, hogy a dolgok rendkívüli gyorsasággal mennek ki a divatból. A beépített elavulás nem pusztán elfogadott, de örvendetes is. „Ő, az volt a tavalyi év zenéje,” éneklí Paul McCartney a *Sergeant Pepper*⁸ című albumon. Úgy tűnik, minden művészet e tendenciát tükrözi. A regényt az antiregény követi, a művészetet az antiművészet. A nyugati művészet nagyívú, befejezett, maradandó, és dologi jellege már nem természetes. A művésznek mint a gondolkodásra tervezett teljes dolgok teremtőjének régi eszméje kérdésessé válik. A hagyományos művészetet támadják, hiszen e művészet hirtelen akadémikusnak és korlátoznak, kényelmesnek és a világ mai borzalmaival szemben szükség-telenül érzéketlennek, válaszaiban szükség-telenül vadnak és szélsőségesnek tűnik. Az 1920-as években hasonló jellegű forradalmi felháborodás hozta létre, technológiailag korát megelőzve, a szürrealizmust. Mind akkor, mind pedig most a vizuális művészetek e mozgalomnak feltehetőleg a legnyilvánvalóbb s bizonyos értelemben a legszimbolikusabb fajtáját képviselik. A képek nem keretek között élnek, a szobrok pedig a szobában fészkelődnek. Valóban, a művészet egy fontos új hozzáállásának szimbóluma ez, ahol a cél többé már nem a körültekintő nyilatkozatok megtétele, hanem inkább az azonnali részvételre és jelenlétre való felhívás. A művészet (a jó művészet) régebben elhallgattatta és megsemmisítette az ént. Csendben szemléltünk valamit, aminek tekintélye tudattalanná tett bennünket önmagunkkal szemben. „Az összes szem” voltunk. Ma a művészet célja éppen ennek ellenkezője. Elhagyjam-e a helyem a színházban, s felszaladjak-e a színpadra? Mi lehet e gondolatnál öntudatra készítetőbb? Ezen új látásmódtól rögtön milyen távolinak tetszik a régimódi „elhivatott író”, a maga felelősségteljesen kinyilatkoztatott állásfoglalásaival az emberről és a társadalomról. Azt is mondhatjuk, hogy a modern művész sokkal közelebb áll Lenin szelleméhez, abban az értelemben, hogy Lenin célja igazából nem az, hogy megmagyarázza a világot, hanem hogy megváltoztassa azt.

E művészet vagy antiművészet, mely kifejezésre juttatja az „establishment”-tel⁹ szembeni lázadást, sokszor minden ízében riasztó. Az ember félheti és elfogadhatatlannak nyilváníthatja „a múlt” ellen való válogatás nélküli támadást, amely valójában gyakran a demokrácia intézményei és a racionális gondolkodás egész hagyománya elleni támadás. Másrészt a modern mozgalom figyelmeztetés is a zsarnokok számára: az oroszok, mikor bevették Csehszlováki-

⁷ Michel Butor (1926–2016) francia író és kritikus, akinek műveit az úgynevezett *nouveau roman* („új regény”) irányzatához, a hagyományos regényírással teljes mértékben szakító irodalmi mozgalomhoz sorolták, bár ez ellen ő mindig tiltakozott. Legismertebb regénye a *Módosulás* (1957), melynek narrátora az olvasót az események középpontjába helyezve azok főhőseként nevezi meg és magázza.

⁸ Murdoch itt a Beatles-együttes *Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band* című, 1967-ben kiadott albumára utal.

⁹ Angol kifejezés, azt a társadalmi elitet jelöli, mely a politika vagy egy nagyobb szervezet irányítását végzi.

át, megkapták az üzenetet. Ezen új szín, már amennyire Angliában ezt meg tudtam figyelni, egyedülálló módon nem keresztényi. A kereszténység nem annyira elhagyatott, mint amennyire egyszerűen ismeretlen. Egy generáció növekszik fel kívül rajta. Mit jelent ez annak fényében, amit védőszimbolizmusnak neveztem, az átlagember számára ösztönös filozófiai háttérnek, azon háttérnek, melyre a múlt művésze a kommunikáció lehetőségéért támaszkodott? A regény két fajtája, melyről korábban beszéltem, mindketten a maguk nyilvánvaló módján a tizenkilencedik századi hagyomány folytatásai, a társadalomról való feltehetőleg új, azonban az erényről való határozottan hagyományos feltételezésekkel. Bekövetkezik-e majd valamely sokkal mélyebb rétegű változás; milyen szerepe van az irodalomnak ezen a színen? Létezik itt egy beható és némileg idegőrlő kérdés, mely kísérti az embert, s melyet túl egyszerű megfogalmazni. Függett-e mindig az irodalom valamiféle közvetett morálfilozófiától, melyet feltűnés nélkül támogatott a vallásos hit, s mely rettentő gyorsasággal kezd eltűnni? S ha ez így van, mi az irodalom, s csakugyan, a művészet jövője, ahogyan azt ismerjük?

Mondhatjuk, hogy e félelmek eltűntek. Irodalmunk kezdete (Homérosz) óta nem létezett még ennyire valóban mély törés. S nincs okunk elképzelni, hogy lesz törés, hacsak és ameddig világunk nem válik teljességgel felismerhetetlenül mássá, s nem születünk kémcsövekbe, s lesznek apáink és anyáink. Ma nincs komoly vagy alapvető problémánk megérteni a Kr. e. V. században élt görögök által írt darabokat. Ugyanazokat a morális ítéleteket hozzuk, sok tekintetben, bár nem mindenben, ahogyan a görögök tették, s időnként felismerjük a jó és becsületes embereket és a tőlünk távol álló irodalmakat. Patrokloszt,¹⁰ Antigonét, Cordeliát,¹¹ Mr. Knightley-t,¹² Aljosát.¹³ Patroklosz állandó kedvességét. Cordelia igazmondását. Aljosát, ahogy azt mondja apjának, ne féljen a pokoltól. Éppen annyira fontos, hogy Patroklosz kedves legyen a fogvatartott nőkkel szemben,¹⁴ mint az, hogy Emma kedves legyen Miss Bateshez,¹⁵ s e fontosságot mindkét esetben azonnali és természetes módon érezzük, annak ellenére, hogy a két szerzőt háromezer év választja el egymástól. S ez, ha megfigyeljük, jelentős tanúságtétele az egyedüli tartós emberi természet létezésének. Bízhatunk-e tehát abban, hogy a dolgok a modern technológiai fejlődés, a vallás eltűnése és minden ellenére többé-kevésbé ugyanúgy haladnak tovább, mint azelőtt? Vagy be kellene-e látnunk, mintha felfegyvereznénk magunkat, hogy hosszú távon az erények, ahogyan ismertük őket, valamelyest helyi jellegűnek bizonyulnak, melyeket az olyan ideiglenes jelenségek támogatnak, mint a szervezett vallások és a hierarchikus társadalmak? Wittgenstein mondta, hogy az erkölcsstanról szóló beszéd hasztalan szalad neki a nyelv határainak, s talán ennek további következménye,

¹⁰ Homérosz *Iliászának* egyik hőse. Barátja, Akhilleusz fegyvereiben vesz részt a trójai háborúban. A csatában Apollón fegyvereivel Hektór megöli őt.

¹¹ William Shakespeare *Lear király* című tragédiájának hősnője, a címszereplő legfiatalabb lánya, akit apja igazmondásáért száműz országából.

¹² Jane Austen *Emma* (1815) című regényének hőse, aki a cselekmény végén elnyeri a címszereplő hősnő szívét.

¹³ A legfiatalabb testvér, s egyben a főhős Fjodor Dosztojevszkij *Karamazov-testvérek* (1879–1880) című regényében. Papnövendékként ő képviseli a regényben állandóan konfliktusokba helyezett vallásos erkölcsiséget.

¹⁴ Itt Murdoch az *Iliászban* az Akhilleusz által fogva tartott Briszéiszre utal.

¹⁵ Az *Emma* egyik elszegényedett származású szereplője, akit a hősnő szószátyár természetéért durván megbánt.

hogy a jóság egész eszméjében van valami alapvetően összefüggéstelen és elképzelhetetlen. A misztikus regényírók, még mikor el is utasították Isten eszméjét, megőriztek képeket magasztos struktúrákról az igazi jó egy megvalósulatlan korszakáról, mely pozitív spirituális kötelezettségeket ró az emberi lélekre. Nem lehetséges-e, hogy ez egy nagyon hosszú ábránd utolsó állomása?

Valójában a nagy és borzasztóan gyors változások ellenére, melyek ma zajlanak, nem hiszem, hogy akár az élet, akár az irodalom meg lesznek fosztva a morálfilozófiai háttérüktől. A morálfilozófiát régebben a vallásról való gondolkodás táplálta és támogatta. Most, talán azt kellene mondanom, ha szerencsések vagyunk, a politikáról való gondolkodás táplálja és támogatja. Bármely marxista azt mondaná, hogy ez a nyilvánvaló egy fáradságos felismerése. Én azonban azt gondolom, hogy ami történik, az bizonyos szempontból váratlan. Marx prófétai módon azt mondta, s ennek még mindig van valamiféle prófétai státusa, hogy most, a történelemben először az emberi fajnak megvannak a technikai eszközei arra, hogy gyógyítsa olyan ősrégi betegségeit, mint az éhség és a szegénység. Ma még egy ennél is figyelemreméltóbb helyzetben vagyunk. Nem csupán a betegségek gyógyítására szolgáló eszközök birtokában, hanem abban a helyzetben is vagyunk, hogy nem tudjuk elkerülni, hogy szó szerint lássuk őket. A televízióban látjuk a világ szenvedéseit, látjuk, hogyan mennek veszendőbe más életek. Ahogy szebb napokat látott prófétáink egyre mondják, a technológia a világot egy faluvá változtatja, s ezáltal minket közelebb hoz egymáshoz, és hatalmas új erőket generál: miközben ugyanakkor kétségkívül még mindig képtelenek vagyunk helyreállítani a dolgok rendjét, képtelenek megállítani az éhínséget Indiában vagy a háborút Afrikában. Úgy gondolom, alapvetően e helyzet kerget fiatal embereket az örületbe.

E nyomások eredményeként, úgy vélem, változás fog bekövetkezni a politika emberi életben betöltött helyében. S nem pusztán úgy értem, hogy a nukleáris fegyverek célszerűtlenné teszik a régi korlátolt politikai gondolkodást. Természetesen az erkölcs behatol a politikába, amikor a nemzeti önérdék törekvése ilyen kiszámíthatatlanul széleskörű hatásokkal járhat. Többé nem kell erőgátakat vagy nem csupán azokat kell építenünk azzal szemben, amitől félünk, a lehető leggyorsabban erkölcsi gátakat kell felhúznunk. Azonban úgy gondolom, hogy a változás valami még mélyebb, ami inkább ilyen. Az erkölcsi gondolkodás, úgy sejtem, egyfajta bukfenc végrehajtása. Az egzisztencialisták úgy gondolták, hogy ami értékes, az a szabadság, amelyet ők az akaraterőnek vélték. A misztikus azt gondolta, ami értékes, az a szellem, amely mágneses erővel bír és távoli. Ma (talán) arra vagyunk készítelve, hogy sokkal közvetlenebb és filozófiai értelemben naturalistább módon gondoljuk azt, hogy ami értékes: az élelem és a menedék, a munka és a béke. Természetesen az emberi faj a gyakorlatban mindig tudta és elméletileg évszázadok óta tudja, hogy ezek fontos emberi javak, olyan fontosak, hogy gyakran jogokként beszéltek róluk. Azonban a Machiavelli-féle, célok és eszközök, a morál és a politika közötti különbségtétel, továbbá a helyzetek megváltoztatásához szükséges technológiai erő nyilvánvaló hiánya miatt, ezen alapvető javak soha nem voltak képesek központi helyet elfoglalni a világról való gondolkodásunkban, vagy megengedni más értékeknek, hogy kiáradjanak belőlük. Mikor fiatal voltam, úgy gondoltam, ahogy minden fiatal teszi, hogy a szabadság mindennél fontosabb. Most kezdem úgy sejteni, hogy a szabadság és az erény azon fogalmak, amelyeket valamely, az emberi élet megfelelő minőségéről való olyan gondolkodásmódnak kellene a helyükre tűznie, mely az élelem és a menedék szintjén kezdődik. E filozófiai nézőpont természetesen nem új. Ez az utilitarizmus egy fajtája: kevésbé

optimista, sokkal kétségbeesettebb, de még mindig Bentham¹⁶ és John Stuart Mill¹⁷ főbenjáró doktrínájának rokonaként ismerhető fel. S ma a zajongó fiatalok közül sokan, bár észre sem vennék, és túlságosan ostoba címkének tartanák, utilitaristák.

A marxista kritikus, aki hallgatja ezen érvelésem, e ponton azt mondaná: úgy érted, a marxisták. Mikor Jean-Paul Sartre megszűnt egzisztencialistának lenni, és utilitaristává vált, úgy tűnt, ezzel kapcsolatban az egyetlen praktikus dolog marxistává válni. Természetesen a marxizmus az utilitarista doktrína erős elegyét tartalmazza: ez a meglehetősen hétköznapi boldogság fajtái felett érzett aggodalom. Ez vonzereje egyik oka. Azonban úgy gondolom, hogy a kérdéses filozófia nem a marxizmus egy fajtája. Egy militáns liberalizmus, az emberi jogok doktrínája, naturalisztikus, historicizmus nélküli, elmélet nélküli elmélet,¹⁸ mely közelebb áll Millhez (vagy a zen buddhizmushoz), mint Marxhoz, akkor is, ha forradalomra szólított. E „nem-elmélet”¹⁹ azt mondja, hogy az emberi jó az élet előterében rejlik, s nem annak hátterében. Ez nem az akaraterő villogása, és nem az ezoterikus erény fellekvára, hanem az emberi élet jó minősége: és természetesen tudjuk, hogy hol kezdünk el ezen gondolkodni.

A filozófusok G. E. Moore²⁰ óta kritikuskak az utilitarizmussal szemben, mert az naturalisztikus volt: pontosabban az utilitarizmus inkább arra alapozta az értéket, amire az embereknek szükségük volt, s amit akartak, mintsem arra, amire az embereknek szükségük kellett lennie, és amit akarniuk kellett; s ez azért is volt így, mert úgy tűnt, ez nem ad helyet az erény gondolatának. Azonban annak mérlegelése, hogy az embereknek igazából mire van szükségük, és mit akarnak, nem egy rossz hely a feladatok mérlegelésének megkezdéséhez, s nem is egy rossz mérlegelési módszer, annak ellenére, hogy azt mondani, hogy az embernek menedékre van szüksége, nem olyan, mintha azt mondanánk, hogy szüksége van Shakespeare-re. Marx megpróbálta helyrehozni az emberi természetnek azon hasadékát, melyhez Kant ra-

¹⁶ Jeremy Bentham (1748–1832) angol jogtudós, filozófus, a liberalizmus egyik képviselője, a modern utilitarizmus atyja. John Stuart Mill-lel megalapította az angol Radikális mozgalom folyóiratát, a *Westminster Review*-t (1823), jelentős hatást gyakorolva az angol közéletre. A hasznosság-elv híve volt, aki szerint egy jogrendszer és egy politikai-társadalmi intézmény hasznossága attól függ, hogy az milyen mértékben garantálja a lehető legtöbb ember boldogságát. Nézeteit és elveit a morálfilozófiával és ontológiával ötvözte. Magyarul megjelent művei: *Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe* (1780), *Polgári s büntető törvényhozási értekezések* (1802).

¹⁷ John Stuart Mill (1806–1873) angol filozófus, közgazdász. Nézete, hogy az igazságosság olyan erkölcsi szabályok szerint felépülő kategória, mely előfeltétele az emberek jólétének, melynek elsőbbséget kell élveznie minden más dologgal szemben az emberi életben, s melyet az emberi jogok szentesítenek és igényelnek. A viselkedési szabály mindenki javát szolgálja, míg a büntetés az emberiség azon ösztönös vágyából fakad, hogy a szabályszegő megkapja azt, amit megérdemel. 1865-ben az angol parlament alsóházának képviselőjeként Mill elsőként vette programjába a nők választójogának, helyzetük javításának kérdését (ld. John Stuart Mill: *A nő alárendeltsége*, 1869). Magyarul megjelent művei: *Gondolatok a költészetéről és annak fajtáiról* (1833, 1859), *A nemzetgazdaságtan alapelvei, s ezek némelyikének a társadalombölcészetre való alkalmazása* (1848), *A szabadságról* (1859), *A képviseleti kormány* (1861), *A nő alárendeltsége* (1869).

¹⁸ Murdoch e fogalom-játékának („naturalistic unhistoricist untheoretical theory”) nincs magyar megfelelője.

¹⁹ Az eredeti szövegben lévő kifejezésnek („untheory”) nincs magyar megfelelője.

²⁰ George Edward Moore (1873–1958) angol filozófus. Bertrand Russellel, Ludwig Wittgensteinnel és Gottlob Fregével együtt az analitikus filozófiai iskola megteremtője. Magyarul megjelent műve: *A józan ész védelmében* (1925).

gaskodott. Talán e helyreállításhoz léteznek jóval észszerűbb módszerek. Annak okán, hogy az emberi lények azok, amik, s megvannak a maguk szükségletei, a szabadság, a demokrácia, az igazság és a szeretet fontosak. S ez, hogy úgy mondjam, azért van, hogy a dolgot a másik oldalról lássuk, sok hagyományos tényező mellett, de más szemszögben. Természetesen az emberi természet bármely teljes képe magában hordozza a nyilvánvalótól a kevésbé nyilvánvaló felé való elmozdulást. Talán ezen elmozdulást legjobban lépésről lépésre lehet vitatni, anélkül, hogy ragaszkodnánk a szakadék régi zagyva drámájához. Ezek ősrégi problémák. Létezik azonban, különösen most, az eltűnő hátterek e korában, egy nyilvánvaló jó érzék mindent az előtérben kezdeni és onnan próbálni látni mindent, s e jó érzék tartja az utilitarizmust közkedvelt filozófiaként életben. Ez működött a tizenkilencedik században, s új módon, de még most is van elvégzendő munkája. Hogy filozófiai doktrínaként kifogástalanná tehető-e, nem tudom; azonban más hibátlan etikai elméletet sem ismerek. Talán Wittgensteinnek van igaza.

Szemmel láthatóan kezdünk belépni egy teológiaellenes időbe. Még a marxizmus teológiája is némiképp elvesztette vonzerejét. A régi feltételezések más köntösben és legyengített formákban jelennek meg, s kevésbé tűnnek kielégítőnek. Nem maradunk azonban teljesen erkölcsi szimbolizmus vagy a múltunkhoz való egyértelmű viszonyulás nélkül. Még mindig részesei vagyunk Homérosz és Shakespeare civilizációjának. Az „azonnali” kultusza – úgy gondolom – az előtér doktrínájának ösztönös terméke, azonban ezt én inkább egy változás helyi tünetének vélem, mintsem magának a változásnak. Mert az emberi természet az, ami, a művészet vigyázni fog magára, s az irodalom is vigyázni fog magára. Az előtérben végtére is minden benne van, amire az íróknak, hogy szakmáját folytassa, szüksége van, s ami őt marandó és bizonyos mértékben ehhez hagyományos mintákkal látja el. Az író igazmondóként és a szavak védelmezőjeként mindig fontos volt, s most létfontosságú. (Pusztán egyetlen kultúra létezik, s a szavak ennek alapjai.) Ma mindkét szerepében fenyegetik őt. Azonban úgy gondolom, a harcolni akarást nem fenyegeti a teológiák eltűnése: talán éppen ellenkezőleg. Meglehet, legvégül kiderül, hogy a regényíró az emberi faj oltalmazója. A történet majdnem ugyanolyan alapvető emberi elgondolás, mint maga a dolog, és sok regényíró bármennyire próbálhatja a divat vagy a művészet okán abbahagyni a történetmesélést, a történet mindig új formákban fog kitörni. Minden mást elvégeznek a képek vagy a számítógépek, de az emberi lényekről szóló történetek a legjobban szavakban mesélhetők el, s e „legjobb” a mély és hétköznapi emberi szükségletre adott felelet függvénye.

S ha a történeteket elbeszéljük, az erényt ábrázolni fogják, akkor is, ha a régi filozófiák már eltűntek. Előfordulhat, hogy egy erős társadalom és szilárd ideológia háttérében könnyebb az erény ábrázolása. Mikor Mr. Knightley-t angol úriembernek, Levint²¹ pedig lelkiismeretes orosz földbirtokosnak ismerjük el, a szerep egyértelműbbé teszi az érdekeket. A nagy művészet azonban arra is megtanított bennünket, hogy az emberről és gyengeségeiről való ismereteinkhez intézett általános felhívás révén az erény a pontos társadalmi háttértől függetlenül is ábrázolható. A fenntartás nélkül, céltalanul kimagasló erény, melyet a vallás és a társadalom kibillentett helyéből, s mely bennünket meglep, ahogyan azt olyan gyakran teszi: Patroklosz gyengesége, Cordelia igazmondása egy behízelgő udvarban. Az emberi élet teljes véletlensége és a halál ténye az erényt mindig igazából talán mikor a csalóka hátterek eltűn-

²¹ Tolsztoj *Anna Karenina* (1878) című regényének egyik hőse.

nek, valami fenntartás nélküli dologgá teszi, valami olyanná, ami létezésünk abszolút előtérben található, olyan magától értetődően jó dolgokkal együtt, mint mikor eleget ettünk, vagy mikor nem félünk. S ezt, úgy gondolom, a legnagyobb irodalomban is így látjuk. A jóság szükséges, az embernek jónak kell lennie, a semmiért, azonnali és nyilvánvaló okokból, mert valaki éhes vagy valaki sír.

Úgy is mondhatjuk, hogy a modern színtér demitologizálása az irodalmat új és jobb helyzetbe hozza, mert nagyobb igazmondásra kényszeríti azt. Ugyanígy mondhatjuk (és mondjuk is), hogy a vallás demitologizálása nagy erkölcsi alaphang, mert arra kéri a hétköznapi hívőt, hogy tegye meg azt, amit a múltban csak az arra kiválasztottak tehettek meg, tehát hogy illúziók nélkül éljen vallási életet. Ugyanakkor mindkét esetben és ugyanazon okból elhamarkodott az optimizmus. Az emberi lényeknek fantáziákra van szükségük. A regényíró mind közül a legnagyobb igazmondó, ugyanakkor szakértelemmel bíró fantáziahajcsár is. A regény túl meghitt művészeti forma ahhoz, hogy gyakran ne alacsonyítsák le azt mind az író, mind pedig az olvasó önfeledt fantáziája érdekében. Amennyire beleláthatunk az emberi jövőbe, kétségtelenül lesznek rossz regények, amelyek az embereket felderítik, és valószínűleg nem okoznak nekik túl sok kárt. E meglátás azon kísértő félelmek irányjelzője, hogy a rossz regények végtelen távlata oly boldog és emberséges eshetőségnek tűnik. A régi témák egyelőre még megvannak, s a metafizika vizsgálatának – így a szeretetnek, az egoizmusnak és az emberi szükségletnek – hiánya sokkal jelentősebbé és megrendítőbbé teszi őket. Talán a legjobb, amit el lehet mondani, s ez valóban rengeteg, hogy az író hasonlíthat és végső soron hasonlítani is fog a buddhista mesterhez, aki azt mondta, hogy fiatal korában azt gondolta, hogy a hegyek hegyek, a folyók pedig folyók, aztán sok éves tanulás és ájtatosság után úgy határozott, hogy a hegyek nem hegyek, a folyók pedig nem folyók, majd legvégül, mikor nagyon idős és bölcs volt, megértette, hogy a hegyek hegyek, a folyók pedig folyók.

SZÓKE DÁVID SÁNDOR fordítása